

Истиқлол Даври Публицистикасида Жадидшунослик Муаммоларининг Ёритилиши Қонуниятлари

Ш. Б. Қосимов¹

Annotation: This article focuses on the emergence of modern Uzbek literature, the nature of works and the commonality of social and political reality. That is, the historical studies developed during the years of independence, and the role of the work of Professor Begali Kasymov in them, were scientifically analyzed.

Key words and phrases: History, historical research, mass media, press, scientific conception, research.

Мустақилликнинг дастлабки ўн йилида миллий ўзликни англаш, қадимги қадрият ва аънаналарга қайтиш, бунинг учун эса бой тарихий, адабий меросни тиклаш ва миллат онгига сингдириш ишлари муҳим вазифа сифатида кун тартибига кўтарилди. Профессор Б.Қосимов томонидан 2000 йилда “Тафаккур” журнаliga тайёрланган мақоласида бунинг зарурати очик-ойдин баён этилган эди. “Модомики, бугун миллий ғоя ва миллий мафқурани шакллантириш, такомиллаштириш ва уни халқ онгига сингдириш бош мақсад бўлиб турган экан, миллий зиёлиларимизнинг ўтган аср охири ва асримиз бошида бу йўлда олиб борган фаолияти биз учун жуда асқотиши турган гап”[1].

Олимнинг эътирофича, миллий мафқурани янгидан ўйлаб топиш эмас, балки азалдан бор бўлган миллий дунёкараш, халқпарварлик, бирдамлик, ҳамжихатлик, илмга рағбат каби фазилятларни ўзида жамлаган асарларни яна халқ бағрига қайтариш керак. Шунинг учун ҳам мустақиллик йилларида жадидшунослик муаммолари ва жадид зиёлиларининг шонли йўлининг кенг ёритилиши миллий публицистикамизнинг энг катта ютуғи бўлди, десак янглишмаймиз. 1991 йилга келиб жадидчилик тарихини холис ўрганиш учун реал имконият пайдо бўлди, Жадидшунослик муаммосининг миллий матбуотда ёритилишига доир янги босқични амалга ошириш механизмини ишлаб чиқиш вазифаси кун тартибига чиқди. Матбуотда, хусусан публицистик асарларда жадидчилик ҳаракатининг ғоявий шарт-шароитлари, ҳаракатга келтирган омиллари, тараққиётга эришиш мафқураси, хотин-қизлар масаласи, янги мактабларнинг вужудга келиши билан боғлиқ тарихий жараёндаги ўрнини батафсил ёритишга киришди. Чунки миллат ва миллият тушунчаси, ватанпарварлик ғояси, ижтимоий-эстетик идеал жадид адабиётининг асосий таянч нуқтаси ҳисобланади. Шунинг учун ҳам айнан истиқлол неъматини туфайли ёш авлод учун умуман бегога бўлган “жадидчилик”, “жадид адабиёти” сингари истилоҳлар илмга ҳам, ОАВ ҳам қайтди. Ўзбекистоннинг янги тарихи саҳифаларига янги маълумотлар сифатида киритилди. Шунинг баробарида жадидчилик ҳаракатининг асосий босқичлари даврийлаштирилди, жадидларнинг ижтимоий соҳалардаги асосий хизматлари тавсифланди, улар фаолиятининг хусусиятлари кўрсатилди, жадидчиликнинг йирик вакиллари таржимаи ҳоли ёритилди.

Бундан ташқари О.Шарафиддинов, Н. Каримов, Б.Қосимов, У.Долимовлар биринчилардан бўлиб, ўз даврининг йирик шоир ва ёзувчилари, публицистлари адабий меросини топиш, тўплаш, нашр қилиш ва улар ҳақида тадқиқотлар яратиш ишларини бошловчиларидан бўлди.

Шунинг учун мамлакатнинг етакчи нашриётлари, нуфузли газета ва журналларида жадидшунослик муаммоларининг кенг ёритилишига эътибор қаратилди. Масалан, “Шарқ” нашриёти томонидан “Истиқлол фидойилари” номи серияли китобларда жадидчилик ҳаракатининг йирик намёндаларидан бўлган Мустафо Чўқай, Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпон, Отажон Ҳошим, Исҳоқхон Ибрат, Абдулла Авлоний, Бехбудий, Сиддиқий-Ажзий, Абдурауф Фитратларнинг асарлари жорий имлога таъдил қилиниб, таржимаи ҳоллари тшлик тикланиб нашр этилди. Яна бир йирик нашриёт “Маънавият” нашриёти ҳам бу соҳада салмоқли ишларни амалга оширди. Ўз номи билан маънавий ҳаётимиз учун зарур адабиётларни халққа етказиш, миллат маърифатига хизмат қилиш ушбу нашриётнинг бош аъмолдир. Нашриёт мустақилликнинг илк йилларида бошқа матбуот жабҳаларида бўлгани каби миллий уйғониш даври деб тарихга кирган залворли йиллар, қисқа даврда жадидлар эришган ютуқларни яна ўзбеклар қалбига қайтариш мақсадида қатор хайрли ишларни амалга оширди. Профессор Б.Қосимов таърифлаганидек, “жадидчилик ҳаракатининг бонийси” ҳисобланган Маҳмудхўжа Бехбудийнинг “Танланган асарлар”ининг чоп этилиши мазкур нашриёт фаолияти билан чамбарчас боғлиқдир. Қолаверса, серияли туркум китоблар нашрини ҳам унинг илк фаолиятида кўришимиз мумкин. “Шарқ” нашриёти “Истиқлол фидойилари” номи остида туркумлар нашр этган бўлса, “Маънавият” нашриёти эса “Истиқлол қахрамонлари” деб номланган туркум остида жадидлар фаолияти, маърифатга чорловчи асарлари, архивларда қолиб кетган умрномасини ҳаққоний ёритиш йўлидан борди.

¹ Ўзбекистон Журналистика ва оммавий коммуникациялар университети катта ўқитувчиси

Жадидшунослик муаммоларининг матбуотда кенг ёритилиш қонуниятлари ўзбек миллатидан узоқ йиллар яширилган ҳақиқатни билишга ҳақдорлик, фарзандлар калбида қолган оғрикли дардларга малҳам (*Саид Ахрорий, Абдулла Қодирий, Фитрат каби жадидлар фарзандлари, яқинларининг узоқ йиллик армонлари* – таъкид бизники Ш.Қосимов), бузиб кўрсатилган тарих саҳифаларини аслига қайтариш, янги адабиёт, миллий драматургия ва театрга асос бўлган манбаларни топиш ва илмий асослаш заруриятидан келиб чиқди. Қонуният талабидан келиб чиқиб, “Маънавият” нашриёти томонидан серқирра ижодкор, шоир, педагог, драматург Абдулла Авлонийнинг танланган асарлари 2 жилдга жамланган шаклда китобхонларга эътиборига ҳавола этилди. Қолаверса, Абдурауф Фитрат, Сидқий-Хондайлик, Чўлпон, Каримбек Камий, Исҳоқхон Ибрат, Сиддиқий-Ажзий, Муҳаммадшариф Сўфизода, Саид Ахрорий, Абдулҳамид Мажидий, Мунавварқори каби етук жадид зиёлиларининг асарлари ҳам чоп этилгани истиқлолнинг мустақамланишида, тарихий ҳақиқатнинг қарор топишида, миллат ғурурини уйғотишда муҳим аҳамият касб этди. Йирик олимларнинг жадидчилик фаолиятига оид қарашлари, илмий асарлари кейинчалик адабиётшуносликда жадидшунослик деган илмий йўналишга асос бўлди. Ўнлаб ёш олимлар томонидан жадидчилик ҳаракатининг у ёки бу қирралари, ноширлик, публицистик, бадий маҳорати тадқиқига бағишланган монографик ишлар амалга оширилди. Б. Қосимовнинг саъй-ҳаракати ва таҳрири остида Бехбудий Танланган асарларининг тузатилган ва тўлдирилган иккинчи нашри амалга оширилгани соҳада қилинажак ишларнинг салмоғидан далолат берар эди. Шу тарзда истиқлол йилларида жадидлар, жадидчилик ҳаракати, жадид педагогикаси ва методикаси, жадид адабиётининг мавзу кўлами, адабий танқидчилик, миллий матбуотнинг пайдо бўлишига оид илмий-назарий асарлар яратилди. Масалан, Бехбудийнинг публицистик фаолияти, “Тараққий”, “Ойна”, “Садойи Фарғона”, “Садойи Туркистон”, “Маориф ва ўқитғучи”, “Муштум”, “Хуррият”, “Хуршид” сингари газета ва журналларнинг фаолияти, мазмун-мундарижаси филологик нуқтаи назардан таҳлил ва талқин қилинди.

Маълумки, жадидчилик ҳаракати фақатгина миллий замин билан чегарланиб қолмаган. Ички Русия ўлкаларидаги мусулмон миллатлар билан ҳамкорлик, хориж сафарларидаги танишувлар катта миқёсда давом этган. Мустақилликка эришгандан кейин, жадидлар фаолиятини тўлақонли ўрганиш учун хорижий давлатларга илмий, амалий сафарлар уюштирилди. Дунёнинг бой кутубхонларидан ўзбек жадид зиёлилари фаолияти, ижоди билан боғлиқ муҳим манбалар топилди ва пайдар пай матбуотда эълон қилиниб борилди. Масалан, адабиётшунос олим Баҳодир Каримовнинг Германия давлатига сафари чоғида 16 ёшлик Чўлпоннинг Исмоил Гаспринскийга мактаб йўллагани ва бу мактаб мазмуни, унда кўтарилган масалалар кўлами, муаллифнинг бетакрор гўзал тили “Таржимон” муҳарририни лол қолдиргани ва газетада мактаб матни тўлиқ эълон қилингани хабари ўзбек китобхонлари учун янгилик эди. Чўлпоннинг ҳали адабиётга қадам қўймасдан туриб, адабий-эстетик мезонлар, унинг инсон тарбиясидаги ўрни борасидаги умуминсоний фикрлари билан таниш ҳар бир ўзбек калбида фахр туйғусини ўстириши табиий. Исмоилбек Гаспринский мактубга баҳо бериб, “Даҳо гўзал битиклар” сарлавҳаси остида берганини Б. Каримов ҳам алоҳида таъкидлайди.

Шу тариқа бу масалада хорижий мамлакатлар билан ҳамкорлик алоқалари ҳам қонуният асосида шаклланиб борди. Мисол тариқасида, 1995 йилнинг феврал ойида Франциянинг Ўзбекистондаги элчихонаси қошидаги “Марказий Осиёни ўрганиш илмий тадқиқот институти”да жадидчилик масалаларига бағишланган халқаро симпозиум ташкил этилди. Унда ўзбекистонлик ва хорижлик олимлар томонидан жадидчилик ҳаракати турли ракурсларда ўрганган чиқишлар ўрин эгаллади. Симпозиум кун тартиби, меҳмонлар ва мазмуни албатта ОАВ воситаларида ҳам ўз ифодасини топди. Кенг жамоатчилик бу ҳаракатнинг оламшумул аҳамиятидан хабардор этилди. Фақатгина номлари ва асарларинигина билган омма энди, бу ҳаракатнинг тарихий шароит туфайли майдонга келгани, фидойилик, ватанпарварлик эвазига катта янгиликларни олиб кирганидан тўлиқ танишиб борди. Ҳамкорликнинг мантиқий давоми эса 1999 йил 16-18 сентябрда “XX аср бошида Марказий Осиё: жадидчилик, мухториятчилик, истиқлолчилик” деб номланган йирик халқаро анжуманда давом эттирилди. Бу конференция Ўзбекистон Республикаси Президенти қошидаги Давлат ва жамият қурилиши академиясининг Тарих маркази ва Германия Конрад-Аденауэр жамияти билан ҳамкорликда ташкил этилди. Ҳамкорлик алоқалари натижасида ўзбек ва хорижлик олимлар, журналистлар томонидан йирик публицистик ва илмий монографик тадқиқотлар яратилди. Масалан, япониялик олим Хисао Коматсунинг Фитрат ижоди тадқиқига бағишланган илмий ишлари, Токио университети тадқиқотчиси Ш.Шимадонинг “Ойна” журнали мундарижаси тадқиқига бағишланган изланишлари ўзбек журналистикаси тарихини тўлдиришга хизмат қилганини эътироф этиш керак албатта.

Истиқлол йилларида жадидшунослик муаммоларининг ёритилишида хорижий олимларнинг ҳам салмоқли хиссалари бор. Масалан, германиялик оlima Ингеборг Балдауфнинг “XX аср ўзбек адабиётига чизгилар” асари ўзбек тилида “Маънавият” нашриётида чоп этилди. Туркия Республикаси олимлари Хусайн Ўзбой ҳамда Юсуф Авжилар томонидан Фитрат ва Чўлпон ижоди агрофлича тадқиқ этилди. Халқаро ҳамкорликда тайёрланган 30 жилдан иборат “Турк дунёси адабиёти” антологиясида Туркистон жадидчилиги ва вакиллари ижодига ҳам ўрин берилгани диққатга сазовордир. Шунингдек, жадидчиликнинг долзарб масалаларини ўрганишда АҚШ, Европа ва Япониялик олимлари фаолиятини эътироф этиш керак. Америкалик тарихчи ва антрополог Адиб Холдининг “Мусулмон маданияти ислохоти сиёсати: Марказий Осиёда жадидчилик” асари XIX аср охири - XX аср бошларида Марказий Осиёдаги уйғониш ҳаракатлари тарихига бағишлангани, унда жадидлар ўлканинг етакчи зиёли қатлами сифатида баҳолангани билан характерлидир.

Ўзбек журналистикаси ва публицистикаси тарихини тадқиқ этган фидойи олим Бойбўта Дўстқороев мустақилликнинг илк йилларидан бошлаб, жадид публицистикаси, унинг пайдо бўлиши, фаолияти билан боғлиқ

қатор кузатишларни матбуотда эълон қилиб борди. Олим 1917-1918 йиллари Самарқандда нашр этилган “Хуррият” газетасига бағишланган қатор публицистик мақолалар нашр эттирди. Олим “Хуррият” газетаси ҳақида маълумот берар экан, у 1335 хижрий йилнинг 7 ражабидан, милодий 1917 йилнинг 16 апрелидан бошлаб, сиёсий, адабий, иқтисодий, илмий газета сифатида Самарқандда ҳафтасига икки мартадан чиққанини аниқлайди. Шунингдек, газетанинг илк сониди газета жамоаси ва фаолиятига бағишланган куйидаги қайдларни ҳам келтиради: “Хуррият” газетасига ушбу муҳаррирлар муованат (ёрдам.- Б.Д.) қилурлар: 1) мударрис Саид Аҳмад Васлий, 2) Маҳмудхўжа Бехбудий, 3) бухоролик мулла Абдурауф Фитрат, 4) Саид Аҳмадхўжа Сиддиқий». Дарҳақиқат, мазкур зотлар публицистик, адабий-бадий асарлари билан “Хуррият”нинг мунтазам суратда чиқишига доимо ёрдамда бўлишди. Ўз даврининг таниқли публицистлари бўлган Саид Ризо Ализода, Ҳожи Муинлар ҳам унда фаол иштирок қилдилар. Булардан ташқари, Садриддин Айний, Ғози Юнус, Мирмуҳсин Шермухамедов, Чўлпон, Мардонкул Шохмажидзода қабилар ҳам ёзиб туришган. Булар “Хуррият”нинг сиёсий-ижтимоий қиёфасини белгилашган. Атоқли сиймо Маҳмудхўжа Бехбудий ва Саид Ризо Ализодаларнинг 12 тадан, Ҳожи Муиннинг 21 та асари “Хуррият” саҳифаларида эълон қилинган. Абдурауф Фитратнинг эса, турли жанрдаги 41 та асари чоп қилинган.[4]

Шундай қилиб, XIX аср охири – XX аср бошларида Ўрта Осиёда миллий китоб нашриётининг, асосан тошбосмачиликнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши. жадидчилик ҳаракати билан бевосита боғлиқ бўлиб, бу ҳудудда замонавий босмаҳоналар, оммавий кутубхоналар ва кироатхоналар, ижодкор зиёлилар қатламнинг пайдо бўлишига хизмат қилган.

Бундан ташқари олимнинг “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг 2015 йил 26-сонидаги Нилуфар Намозова билан суҳбатида ҳам жадид публицистикасининг шаклланиш омиллари борасида фикрлари эълон қилинган. Унда жумладан куйидаги фикрлари диққатга сазовордир: “Тараққий” дастлабки сонлариданоқ маҳаллий аҳолига чор мустамлакачилари сиёсатининг моҳиятини, миллий зулм, мустабидлик нима эканлигини, озодлик қанчалик буюк неъматлигини аниқлашга ҳаракат қилди, мусулмонларни жаҳолат ботқоғидан олиб чиқишга даъват этувчи материаллар берди. Тез орада газета маҳаллий халқ орасида катта обрўга эга бўлди. Шуниси борки, матбуотнинг қудратли кучга эгаллигига қаттиқ ишонч ҳосил қилган маҳаллий зиёлиларни энди газета чиқаришдан тўхтатиб бўлмасди: миллий уйғониш содир бўлганди. “Тараққий” газетаси ҳукумат томонидан ёпилгач, 1906 йилнинг сентябрида Мунавварқори “Хуршид” газетасини чиқаришга муваффақ бўлди. Бу маҳаллий зиёлиларимиз томонидан чиқарилган иккинчи газета эди. “Хуршид” газетаси ҳам, ундан кейин чиққан “Шуҳрат”, “Осиё”, “Тужжор” газеталари ҳам тез орада ҳукумат томонидан ёпилади. Миллий матбуотимизнинг илк қалдирғочлари — “Тараққий” ва унга маслакдош бўлган газеталар маърифат орқали миллатни уйғонишга, тараққиётга ундадилар. Гарчи улар фаолияти қисқа фурсатда тўхтатилган бўлса-да, маҳаллий аҳоли вакиллари газета чиқариш малакасини эгаллаб, матбуотнинг кучли мафкуравий қурол эканига, бу борада қатъий ва изчил ҳаракат қилиш лозимлигига қатъий ишонч ҳосил қилдилар. Бу эса миллий журналистикамиз ривожига катта аҳамиятга эга бўлди.[2]

Олим томонидан илк матбуот қалдирғочи ҳисобланган “Тараққий” газетасидан олинган иқтибослар ҳам таъдил қилиниб, “Хуррият” газетасидаги публицистик мақолаларига иқтибос сифатида қўлланилган. Мисол учун куйидаги сўзларни келтириш мумкин: “Газетамиз “Тараққий” номинда ўлуб, бора-бора жисми ҳам исмига мувофиқ ўлуб миллатимизни «кейин» қолмоғига, жаҳолат ва ғафлати олийда ўлуб бошқа миллатлардан кам даражада қолмоғига асло рози эмасдирмиз... биноан алайҳа, газетамизнинг нажотимизга, дунё ва охирада масъул ўлмоқига ёлғуз илм бобидур демак энг биринчи вазифасидур”. Бу орқали биринчидан ўша давр журналистикасининг устивор вазифалари билан танишиш, иккинчидан адабий тилимизнинг босиб ўтган йўлини аниқ тасаввур қилиш имконини яратади. Гарчи газета атиги уч ойгина фаолият кўрсатган бўлса ҳам, кейинги нашрларнинг майдонга келишида, миллий журналистларни тайёрлашда ўзига хос мактаб вазифасини ўтагани аниқ ҳақиқат.

Мустақиллик йиллари матбуот саҳифаларида адабий-публицистик баҳс, суҳбат кўринишидаги материалларни ҳам кузатишимиз мумкин. Масалан, “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг 2008 йил, 3 октябр ва 28 ноябр, 2009 йил 10 апрел ва 26 июн сонларида адабиётшунослар — Наим Каримов ва Баҳодир Каримовларнинг Чўлпон ижодиёти, адабий-эстетик қарашлари, фаолиятига бағишланган суҳбатлари буюк шоир фаолияти борасида янгича ёндашувларга сабаб бўлди.

Дарҳақиқат матбуотнинг кучи илгари ҳам ҳозир ҳам асло пасайган эмас. Қарийб юз йил муқаддам Чўлпон “Бухоро ахбори” да муҳаррирлик лавозимида ишлаб юрганида, нашрнинг 1921 йил 30 июндаги илк сониди куйидаги фикрларни ёзган эди: “Газета... дунёда бешта кучлик давлат бўлса, олтинчиси, олтига бўлса, еттинчисидур...” . Ўша даврда жадидчилик ҳаракатининг бир қаноти адабиёт, бир қаноти таълим-тарбия, маърифат, асосий минбари эса матбуот эканлигини назарда тутадиган бўлсак, қарийб барча жадидлар матбуот тўғрисида баайни фикр юритганлар. Масалан, юқоридаги газетанинг 1923 йил 23 февралдаги сониди “Умумий Ёвропо урушидан илк Ёвропода буюк олти давлат бор эди: Русия, Германия, Франция, Англия, /Австрия/, Италия. Матбуот эса еттинчи буюк давлатдан саналар эди. Матбуотнинг ёлғизининг кучи ва эътибори олти давлатнинг кучи билан баробар келар эди”, дейилгани фикримизга далилдир. Саид Аҳрорий эса “Матбуот ўз синфининг ойнаси бўлуб, у синфни маълум бир доирада уюштиради. Шу ҳолда бу бир синфни яшатишда жуда муҳим ўрун ишғол эткучи бир қуролдир” деб таърифлайди. Бу ерда синф дейилганда, жамиятни назарда тутганини эътибордан соқит қилмаслик керак. Бундан ташқари олимнинг шогирди Нилуфар Намозова билан ҳаммуаллифликда эълон қилган айрим

публицистик мақоларида жадид публицистикасининг етакчи намоёндалари фаолиятига бағишланган чиқишларни кузатишимиз мумкин бўлади. Масалан, Бухбудийнинг издоши ҳисобланган Ҳожи Муин фаолияти, журналистикага қўшган хизматлари тўғрисида қимматли маълумотлар эълон қилинган. Ҳожи Муиннинг “Буюк устозимиз Бухбудий афанди” мақоласи олимлар томонидан таҳлил, талқин қилиниб, муаллифнинг шогирдлик масъулияти ўз ифодасини топгани баён қилинади. “Бухбудий афанди ҳалим, зийрак, ғоят заковатли, қувваи ҳофизаси зўр бўлдиғидан сўзга-да ниҳоят даражада уста эди. Ул ҳар сўзига қаноатлангирмак учун турли мисоллар келтура, мавкейи келганда оят ва ҳадисдан далиллар кўрсата эди. Шунинг учун анинг суҳбати ғоят лаззатли ва истифодали бўлур эди. . . Анинг суҳбатинда бўлгон киши рухлана, шодлана ва анинг оддиндан асло турғуси келмас эди. . . Бухбудий афанди шахсий душманликни хоҳламас ва ҳеч кимнинг шахсиға ва шахсий ишларига тил етқузмас эди. Ўшандоқ ўзини тақфир ва таҳқир этатурғон хасмларига-да қарши ёмон ва ҳақоратомуз сўзлар сўзламас эди. Балки шундай сўзларни эшитганда, “зотан мундай дин ва дунёдан хабарсиз кишилардан яхши сўзлар кутмак-да абас, мундай тақфирларни ёлғуз мен кўрган эмас, балки ўтган олиму улуг кишилар ҳам ўз муосирлариндан шундай тақфирларни кўриб келганлар”, деб кула эдилар. Бухбудий афандида яна бир хусусият бор эдики, хасм ва душманлари анинг кетидан ҳар қанча ғийбат ва ҳақорат этсалар-да, анинг ҳузурига ўтурғонда ҳеч бир беҳуда сўз айтолмасдан анга тамлик ва мадора этарга мажбур бўлалар эди” – юқоридаги таъриф Ҳожи Муин томонидан устозига нисбатан айтилган эди. Бу узун иқтибоснинг келтирилишидан сабаб, жадидчилик ҳаракатининг қарвонбошиси ҳисобланган Бухбудийнинг маънавий қиёфаси, эътиқодий қарашлари ва табиати тўғрисида маълумот берибгина қолмасдан, шундай буюк шахслардан ўрнак олиш, уларга муносиб издош бўлиш учун ибрат мактабини ҳам ўташи табиий ҳолатдир. Шунга кўра, Б.Дўстқораев ва Н.Намозоваларнинг мақолаларидаги иқтибослар ўринли ва зарурият касб этади. Бухбудий ҳазратлари олис хориж сафарига йўл олганда айнан Ҳожи Муинни “Ойна” журнаliga муҳаррир этиб тайинлайдики, бу унинг журналистик салоҳияти ҳам борлигини яққол кўрсатувчи далилдир.

Ҳожи Муин ҳам ўз даврида бошқа маслакдошлари сингари публицистикасида матбуот тўғрисида салмоқли фикрлар ёзиб қолдирган. Масалан, “Ҳажвий журнал”, “Самарқандда босмаҳона ва ерли матбуот ишлари”, “Самарқандда матбуот аҳволи”, “Бир яшар “Зарафшон” (бу ерда “Зарафшон” газетасининг бир йиллиги назарда тутилган – таъкид бизники Ш.Қосимов)”, “Самарқанд қизил ўзбек матбуоти”, “Самарқанд матбуоти тарихи”, “Тугалланиш йўлида”, “Самарқандда матбуот ишлари”, “Хидматга тухмат” сингари мақолаларида жамиятнинг муаммоларига нажот қидирди, матбуотдан бир қувонди, бирда қоникмади. Матбуотнинг миллат учун ойна эканини, ўқиш ва ёзишга рағбати, ижтимоий фикр уйғотишдаги хизматини эътироф этди, шунингдек, миллий матбуотнинг айрим қирраларини таҳлил қилди, тарихий шаклланиш жараёнини фаол тадқиқ этди. жадидчилик Марказий Осиё минтақаси туб аҳолиси ўртасида ватанпарварлик туйғуларини, миллий ўзлиқни англаш ва маънавий уйғонишда муҳим ўрин туганлиги бугунги кун воқелигида ибратлидир. Жадид адабиёти, хусусан публицистикасининг яна бир муҳим жиҳатларидан бири кучли сатира билан берилишида, фожеликни кулгу билан кўрсата олиши билан характерланади. Марказий Осиёда жадидчилик ғояларини ёйишда кучли восита миллий даврий матбуот эди. Жадидлар даврий матбуотни нафақат ахборот узатиш воситаси, балки жамиятдаги камчиликларни ислоҳ этувчи восита сифатида қабул қилганлар. Жадидлар даври матбуоти миллат дунёқарашини кенгайтириш ва мафкуравий уйғонишда жиддий таъсир кўрсатди. Шундай қилиб, жадидлар ўз маблағлари ҳисобидан нашр этаётган газета ва журналлар орқали ўз ғоя ва қарашларини баён қилдилар, халқнинг миллий-ватанпарварлик руҳини уйғотдилар, “усули жадид” каби мактабларни тарғиб қилдилар, дунёвий ҳаёт учун курашдилар, қолоқликни қораладилар.

Одатда ҳажвий мақола ёзиш жуда мураккаб ва кўп қиррали, негаки унда муаллифнинг шахсий адовати эмас, балки жамият, инсонлар дардига даво исташ йўлидаги янги услуби етакчилик қилиши керак. Матбуот учун мўлжалланган ҳажвия шунчаки энгил кулгу пайдо қилиш учун эмас, балки иллатларни ҳажв тиғи остига олиш, тағмагн тушунчаларини бера олиш маҳоратини ҳам талаб этади. Жадид публицистикасида бу характердаги асарлар кўплаб топилади. Масалан, Ҳожи Муиннинг ҳажвий мақолалари қолоқлик ва ночорлик, ҳукумат идораларидаги бошбошдоклик ва талончилик каби иллатларни фош қилгани билан шухрат қозонди. Адибнинг бу каби асарларини мустақиллик матбуотида нашр этиш, ўша давр тарихини холис баҳолаш, жаҳолатнинг оқибатларини теран англаш учун ҳам зарур эди. Н.Намозова бу борада самарали фаолият олиб бориб, муаллифнинг публицистик мақолалари ададини аниқлади, мавзу жиҳатидан таснифланади ва китобхонлар эътиборига ҳавола этди. Ҳажвияга кенг аҳамият қаратилганининг боисини Ҳожи Муиннинг ўзи бир мақоласида шундай изоҳлайди: “Ҳар ерда, айниқса, бизнинг Туркистон халқиға жиддий сўзлардан кўра ҳажвий ва кулгили сўзларнинг кўбрак таъсир этиши кўриниб турадир. Бизнинг халқ ҳар вақт тўғри ва жиддий сўзларга илтифот этмай, балки унинг тескарисича кулгилик, хангомалик гапларга аҳамият берадир”.[3] Б.Дўстқораев ва Н.Намозовалар унинг ҳажвий мақолалари Ботурбек, Машраб, Эзма, Аърофий, Чақимчи, Муғомбир каби қатор яширин имзолар билан эълон қилинганини маълум қилганлар. Бу ҳам жадидшунослик муаммоларининг ёритилишида муҳим манбалар бўлиб хизмат қилган.

Шундай қилиб мустақиллик йилларида қуйидаги олимлар томонидан даврий матбуот саҳифаларида жадидшунослик муаммоларига бағишланган энг салмоқли публицистик мақолалар эълон қилинган:

- Озод Шарафиддинов. “ЎзАС”, “Тафаккур”, “Жаҳон адабиёти” в.х.к
- Бегали Қосимов. “ЎзАС”, “Хуррият”, “Моҳият”, “Халқ сўзи” в.х.к
- Бойбўта Дўстқораев. “ЎзАС”, “Хуррият”, “Моҳият”, “Халқ сўзи” в.х.к

- Шерали Турдиев. “ЎзАС”, “Хуррият”, “Моҳият”, “Халқ сўзи” в.х.к
- Наим Каримов. “ЎзАС”, “Хуррият”, “Моҳият”, “Халқ сўзи” в.х.к
- Улуғбек Долимов. “ЎзАС”, “Хуррият”, “Моҳият”, “Халқ сўзи” в.х.к
- Суннатилла Аҳмедов. “ЎзАС”, “Хуррият”, “Моҳият”, “Халқ сўзи” в.х.к
- Сирожиддин Аҳмад. “ЎзАС”, “Хуррият”, “Моҳият”, “Халқ сўзи” в.х.к
- Илҳом Ғаниев. “ЎзАС”, “Хуррият”, “Моҳият”, “Халқ сўзи” в.х.к
- Ҳамидулла Болтабоев. “ЎзАС”, “Хуррият”, “Моҳият”, “Халқ сўзи” в.х.к
- Нурбой Жабборов. “ЎзАС”, “Хуррият”, “Моҳият”, “Халқ сўзи” в.х.к
- Баҳодир Каримов. “ЎзАС”, “Хуррият”, “Моҳият”, “Халқ сўзи” в.х.к
- Шухрат Ризаев. “ЎзАС”, “Хуррият”, “Моҳият”, “Халқ сўзи” в.х.к

Юқорида келтирилган муаллифлар ва бошқа ёш тадқиқотчилар томонидан мазкур мавзу куйидаги таснифга кўра ёритилди:

- Жаҳидчилик ҳаракатининг пайдо бўлиши ва моҳиятини ёритиш;
- Жаҳид зиёлиларининг таржимаи ҳолларини тиклаш;
- Миллий педагогикага тамал тошини қўйишдаги ҳаракатларини асослаш;
- Миллий матбуот бевосита жаҳидлар номи билан боғлиқлигини исботлаш;
- Замонавий дарсликлар ва ўқитиш тизимидаги ўзига хосликларни аниқлаш;
- Хотин-қизлар таълими масаласининг сиёсат даражасига кўтаришдаги интилишларини кўрсатиб бериш;
- Миллий адабиётдаги янгиланишларга қўшган ҳиссасини илмий далиллаш;
- Турли жамиятлар кўмагида миллат болаларини дунёнинг етакчи давлатларида таҳсил олишига кўмак бериш ва келажакдаги кадрлар заҳирасини таъминланишидаги фидойиликларини халққа танитиш;
- Қатагон сиёсатининг умуммиллий фожеасини реал фактлар мисолида очиклаш;
- Жаҳидлар адабий-маданий мероси нуфусини аниқлаш, жорий имлога табдил қилиш ва илмий баҳосини бериш заруриятини тақлиф этиш борасида концептуал фикрларни илгари сурдилар. Бу эса ўз навбатида тарих, адабиёт, фалсафа, педагогика йўналишларида янги илмий тадқиқотларга, илмий мактабларга асос вазифасини ўтаб хизмат қилди.

Адабиётлар рўйхати

1. “Тафаккур” журнали 2000 йил 3 сон.
2. “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг 2015 йил 26-сон
3. Ҳожи Муин. Англашилмаслик ёки «Таёқ»нинг таъсири. // Зарафшон, 1923, 18 фев.
4. “Хуррият” газетаси, 2008 йил.